

SOCIALNE RAZMERE NAŠEGA DELAVSTVA V KROPI, KAMNI GORICI IN ŽELEZNIKI PROTI KONCU XIX. STOLETJA

Dr. Rudi Kyovský

Od štirih do ene,
od štirih do ene,
so zarje rumene,
so trate zelene,
od štirih do ene
voda nam kolesa, mehove nam žene,
nad nakli smo sključeni,
vsi, fantje, možje in dekleta in žene,
od štirih do ene
že vsi smo izmučeni,
voda nam kolesa, mehove nam žene,
od štirih do ene,
od štirih do ene.

O. Zupančič: Žebljarska

I

Izum parnega stroja leta 1763, mehaničnih statev leta 1784, nov način pridobivanja železa z uporabo koksa leta 1780 in cela vrsta drugih izumov je proti koncu XVIII. stoletja sprožila industrijsko revolucijo, ki se je začela v Angliji in nato nadaljevala svojo zmagovito pot po vsem svetu. Industrijska revolucija je sprožila do tedaj nesluten razvoj proizvodnih sredstev, ki je moral nujno dovesti do revolucije v proizvodnih odnosih, t. j. do dokončne zamenjave dotedanjega fevdalnega družbenega reda z novim, kapitalističnim. Ta revolucionarni prehod iz starega družbenega reda v novi je na eni strani povzročil ogromno bogatenje in blaginjo novega gospodujočega družbenega razreda, na drugi strani pa do tedaj neznano obubožanje in bedo novega družbenega razreda proletarcev. To prehodno dobo, znano pod imenom prvobitna akumulacija, je v več ali manj podobnih oblikah preživela vsaka država, ki se je iz fevdalizma razvijala v kapitalistično družbo. V svoji klasični knjigi »Položaj delavskega razreda v Angliji« nam je Engels prikazal grozne razmere, v katerih je živel angleški delavski razred ob koncu štiridesetih let XIX. stoletja. Marx je v »Kapitalu« dopolnil to sliko za razdobje šestdesetih let istega stoletja. Nečloveško ravnanje z delavci, izcejanje absolutne presežne vrednosti v obliki 14- do 16-urnega delavnika, delo

otrok od 7. in 8. leta dalje, zlasti v industriji in rudnikih, nočno delo otrok in žena, nezdrave delavnice, nizke mezde in najrazličnejše goljufije pri izplačevanju mezd, strašne stanovanjske razmere, brezupna usoda bolnih, ponesrečenih, starih in iznemoglih delavcev in članov njihovih družin, duševno in telesno propadanje celih generacij so bila glavna sredstva, s katerimi je takratni kapitalizem gradil svojo industrijo. Za našo razpravo so posebno važne Engelseve ugotovitve o položaju angleških žebtljarjev, ki so tedaj živeli v enakih razmerah kot kasneje naši žebtljarji ob koncu osemdesetih let XIX. stoletja. Engels opisuje socialne razmere žebtljarjev v staffordshirskem železarskem okraju, zlasti pa v Sedgleyu,¹ kjer so izdelovali izključno samo žebtlje. V tem času so tudi na Angleškem izdelovali žebtlje še ročno, v majhnih kovačnicah, ki so bile bolj podobne hlevom kakor delavnicam. V teh bornih kočah so delali fantje in dekleta, otroci, možje in žene ter vihteli kladiva; za izučene delavce pa so začeli veljati šele tedaj, ko so izdelali po 1000 žebtljev na dan. Za 1200 žebtljev je znašal zaslužek 5 $\frac{3}{4}$ penijev ali celih 5 srebrnih grošev. Za izdelavo vsakega žebtlja je bilo potrebnih 12 udarcev in, ker je tehtalo kladivo $\frac{1}{4}$ funta, je moral delavec dnevno dvigniti 18.000 funtov, da je zaslužil to beraško mezdo. Zaradi takšne beraške meзде so se žebtljarji slabo hranili, delodajalci pa so jih še goljufali s »truck-sistemom«, s tem da so jim dobavljali drago in pokvarjeno hrano. Delavci so stanovali v slabih stanovanjih in posledica takšnega življenja je bila njihova telesna in duševna degeneracija. Pri tako težkem delu ob nezadostni prehrani je bilo nujno, da so otroci delavcev zaostali v razvoju in bili po poročilih obrtnih nadzornikov majhni in šibki, množično so se pojavljale grbavost, izkrivljenje nog, pozna spolna dozorelost itd. Angleški delavski razred je že zgodaj začel odločno borbo proti tem strahotam, ki so nujno vodile v duševno in telesno propadanje vsega razreda, nastopali so tudi razni človekoljubi, kot n. pr. lord Ashley in Richard Oastler, imenovan kralj tovarniških otrok, in drugi, ki so se borili za odpravo

strahot otroškega in ženskega dela ter obupnega položaja delavcev v tako imenovanih ubožnicah. Kapitalistični razred je popuščal in angleški parlament je sprejel kot prvi na svetu delavsko-zaščitne zakone, s katerimi so se omilile najhujše trdote glede na otroško delo (*Moral and stealths act*, — *Lord Althorps act* in drugi). Engels ugotavlja, da je »vsa ta popustljivost pravičnosti in človečanske ljubezni bila dejansko samo sredstvo, ki naj pospešuje kopičenje kapitala v maloštevilnih rokah in zaduši manjše tekmece, ki brez takega posebnega zaslužka niso mogli živeti. V teh maloštevilnih rokah so izgubila drobna, postranska izsiljevanja prejšnjih let ne le pomen, ampak so bila velikopoteznemu poslovanju naravnost na poti.«²

Avstrija, v kateri je živel večji del slovenskega naroda, je bila država »zamučnica«, ki je relativno pozno začela z industrializacijo. Zato je razumljivo, da so pojavi prvobitne akumulacije, ki so spremljali angleški industrijski razvoj, nastopali tam v času, ko jih je Anglija kot vodilna industrijska sila že zdavnaj preživela. Težke socialne razmere so spremljale industrializacijo zlasti v tistih avstrijskih deželah, ki so bile celo v avstrijskem merilu industrijsko slabo razvite. Med te se je prištevalo tudi slovensko ozemlje, kjer se je industrializacija razvijala počasi in pod izredno težkimi pogoji. Proletariat se je pri nas rekrutiral večinoma iz vrst propadajočih obrtnikov in s podeželja. Vladajoči razred je uveljavljal v obliki raznih zakonov svojo voljo, da je prišel do cenene delovne sile zlepa ali zgrda. Policijsko-kazenska določila iz leta 1873 proti delomrznem in potepuhom, postava o prisilnih delavnicah in popravljalnicah in cela vrsta podobnih zakonov, ki so jih izdale posamezne dežele, med njimi tudi Kranjska, Koroška, Štajerska in Primorje, so v glavnem služili istemu namenu kot angleški zakonik o ubožnicah. Obrtni zakon iz leta 1859, ki je v tem času še vedno veljal na ozemlju Avstrije, je v § 80 dajal delodajalcu pravico, da delavca, ki brez odpovedi zapusti svoje delo, privede s silo nazaj. Ta zakon so delodajalci pridno uporabljali in je tako n. pr. v ljubljanskem Mestnem arhivu ohranjen spis, iz katerega je razvidno, kako je delodajalec iz same objesti zahteval, da se delavec, ki se je zaradi bolezni zaposlil drugod, s silo prižene nazaj. Poleg prisilnih sredstev pa je že sam ekonomski položaj, rezervna armada brezposelnih skrbela za dovoljno ponudbo cenene

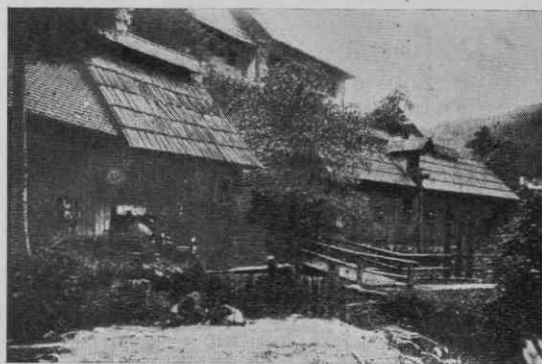
delovne sile. Delavnik je trajal od 14 do 16 ur dnevno. V Ljubljani in drugih industrijskih centrih pri nas so po poročilih, ohranjenih v Mestnem arhivu, delali delavci v bivših kletah in prostorih, ki so jih novopečeni kapitalisti v gonji za dobičkom spreminjali v delavnice. Poročila iz sedemdesetih in osemdesetih let govore o delu otrok od 6. in 7. leta dalje.³ Tako so n. pr. v stari tobačni tovarni v Ljubljani delali otroci 10 ur dnevno, v tovarni Tschinkl (cikorija) od šestih zjutraj do šestih zvečer, enako v tovarni vžigalic trvdke CZAP, kjer so bili izpostavljeni zastrupljanju s fosforjem. Značilno za mišljenje takratnih oblastnikov je poročilo o delu otrok v tkalnici v šentpetrskem predmestju št. 147, kjer je trajal delavnik od 6 zjutraj do 12 in od enih do sedmih. Poročilo ugotavlja, da delajo otroci v tovarni zaradi žalostnega materialnega položaja staršev, ki jih sili, da dajo otroke na delo, obenem pa ugotavlja, da je za otroke bolje, da delajo v tovarni, kakor pa da bi bili na ulici brez nadzorstva. Nizki zaslužki, truck-sistem v raznih oblikah, n. pr. v izplačilih s posebnimi kovinskimi znamkami po 5, 10, 15, 20 in 25 krajcarjev ali pa z nakazili za razne gostilne itd. so bili v slovenskih industrijskih središčih dolgo časa v uporabi. Na drugi strani so nizka mezda in visoke najemnine silile delavce, da so stanovali na periferiji, zgneteni po več družin v enem stanovanju, da so stanovali po raznih šupah, podstrešjih, vlažnih stanovanjih, spali v tovarniških »spalnicah«, v delavnicah, da so najemali samci postelje v sobah oženjenih tovarišev itd. Še hujši je bil položaj obrtnih vajencev, ki so spali v tako imenovanih etažnih posteljah, kletah, odprtih podstrešjih, kakor to ugotavljajo poročila mestne občine ljubljanske oziroma kasnejša poročila obrtnih inšpektorjev za osemdeseta in devetdeseta leta.⁴ Strašne razmere, v katerih so živeli delavci, obrtniški pomočniki in vajenci, opisuje med drugim tudi poročilo ljubljanskega mestnega fizika dr. Kovača iz l. 1875.⁵ Zato so bile razumljive tudi epidemije, ki so se pojavljale pogosto pri nas, med drugim tudi v Ljubljani, in ogrožale poleg delavstva seveda tudi meščanstvo. Neznosne razmere, v katerih so živeli rudarji v Idriji, so dale celo fevdalcu Windischgrätzu povod, da je vložil v avstrijskem parlamentu posebno interpelacijo o nevezdrnem stanju rudarjev. Po uradnih podatkih dežel. sanitetnega referata za Kranjsko, dr. Stöckla, je bila Ljubljana takoj za Trstom na seznamu najbolj nezdravih mest v Avstriji, kar se

tiče umrljivosti prebivalstva pa je bila tudi na drugem mestu. Uradno poročilo omenja, da je bila Ljubljana, kar se tiče tuberkuloze, v vsej monarhiji na prvem mestu, in navaja kot vzrok tega stanja revščino in slaba stanovanja. Po podatkih zdravnika dr. Bleiweisa je tuberkuloza najbolj razsajala v tobačni tovarni, kjer je bila zaposlena večinoma ženska delovna sila in otroci, ter v ljubljanski prisilni delavnici.⁶ Opis socialnih razmer delavstva v Ljubljani in drugih slovenskih industrijskih centrih te dobe zahteva obširnejšo razpravo, našteje primere sem pa mimogrede omenil zaradi tega, da bi videli, da razmere, v katerih so živeli žebjarji v Kropi, Kamni gorici in Železnikih, niso nič izjemnega, temveč so v skladu s splošnim položajem, v katerem je živel slovenski delavec v tej dobi.

II

Fužinarstvo na Kranjskem sega daleč nazaj v preteklost. Nekdanji ljubljanski kustos Müllner je napisal odlično knjigo o razvoju fužinarstva na Kranjskem, Goriškem in Istri.⁷ V predmetni razpravi se hočemo dotakniti tistega razdobja, ko je fužinarstvo pri nas že propadalo in bilo obsojeno na smrt. Razvoj tehnike za pridobivanje železa, ki je vse do leta 1780 slonela na uporabi oglja, je doživel preobrat, ki je omogočil, da je proizvodnja železa in jekla zelo porasla. Uporaba koksa, ki je zamenjal oglje, razvoj železnic in še druge okolnosti so omogočile, da so se ogromne zaloge nekdanj nepristopne železne rude na Švedskem, v Rusiji in drugod prevažale in predelovale daleč od svojih najdišč. Topilnice niso bile več navezane na krajevna najdišča železne rude. Ta preobrat je moral nujno zajeti taka najdišča tudi pri nas. Francoz Hacquet je že leta 1809 napovedal bližnji propad fužinarstva pri nas, ki se zaradi izčrpanosti rudnikov in majhne proizvodnje ni moglo več prilagoditi novim razmeram. Dovoz cenejše in po kakovosti boljše rude od drugod je omogočil nastanek velikih železarn na Jesenicah, Javorniku, v Škedenju in drugod, na drugi strani pa je bila železna industrija, ki je temeljila na pridobivanju železa z ogljem, obsojena na smrt. Med temi fužinami so bile tudi tiste v Kropi, Kamni gorici in Železnikih. Za razliko od drugih fužin na Slovenskem je za te bilo značilno, da se je železo, ki se je proizvodilo v topilnicah, predelovalo na kraju samem v žeblje in so se le-ti prodajali v Italijo in

drugam. Te fužine so le z veliko težavo modernizirale svoje obrate v začetku XIX. stoletja. Tako so v Spodnjih Železnikih dobili visoko peč, ki jo je Kropa dobila že leta 1815, leto pozneje, Zgornji Železniki so pa obrat modernizirali šele med letoma 1828 in 1834. Prehoda na novi način proizvodnje pa te fužine niso več zmogle in so morale nujno omejiti svoj obrat le na predelavo železa, ki so ga drugod kupovali v tenkih in dolgih železnih palicah »cajanah«, iz katerih so kovači-žebjarji izdelovali žeblje. Ogljarstvo, rudarstvo in topljenje rude je s tem prenehalo, hkrati pa se je občutno zmanjšalo tudi število prebivalstva v vseh treh omenjenih krajih. Sama proizvodnja žebeljev je ostala pri stari tehniki, t. j. pri ročnem izdelovanju žebeljev v majhnih kočah »vigenjcih«. Proizvodnja je ostala torej decentralizirana v majhnih lesenih barakah. Za pogonsko silo je služila voda, ki je gnala mehove; ti so dovajali zrak »ješam«, t. j. na vse strani odprtih okroglim ognjiščem, v katere so kovači in kovačice polagali »cajne«, dokler se te niso razbelile. Iz razbeljenih »cajn« so nato kovači na nakovalih skupno s svojimi »hlapci« izdelovali žeblje. Müllner našteva še za prvo polovico osemdesetih let 127 vrst žebeljev, ki so jih tedaj še izdelovali v omenjenih treh žebljarskih centrih. Poročilo obrtnega nadzornika dr. Pogačnika⁸ o stanju v Kropi in Kamni gorici oziroma v Železnikih za leto 1884 oziroma 1886 pa pravi, da so v tem času izdelovali v teh krajih le še žeblje »naplosk«, to je okrogle žeblje deset različnih velikosti, nadalje žeblje »na špico« devetih velikosti in velike žeblje »bartnagel« (canali). Če primerjamo Müllnerjeve ugotovitve o socialnem položaju fužinarstva oziroma žebljarsstva v osemdesetih letih prejšnjega stoletja s po-

Slika 1. Vigenjca »Nava« in »Na bajerjuc« v Kropi, po prvi svetovni vojni

Slika 2. Notranjost vigenjca »Na bajerju«. V ozadju otroci, ki so jih matere-kovačice jemale s seboj v delavnice

datki obrtnega inšpektorja dr. Pogačnika, vidimo, da je stari cehovski red že davno propadel in da se je uveljavil že novi kapitalistični družbeni red. Stare patriarhalne razmere, ki so nekoč vladale med fužinarji in kovači, so izumrle. Izoblikovala se je jasna razredna ločnica, ki je ločila lastnike proizvodjalnih sredstev, t. j. fužinarje, »gospode«, »fabrikante« od neposrednih proizvajalcev-žebjarjev. Ta proces razredne diferenciacije se je seveda izvršil že veliko prej. Na tem mestu ni mogoče razpravljati o tem, ali je konkretno v Kamni gorici, Kropi in Železnikih šlo za »založniški sistem« ali pa za manufakturo. Jasno pa je, da je v opisanem razdobju veljal kapitalistični družbeni red. Pogačnik navaja, da v ljubljanskih delavnicah ni bila izoblikovana delitev dela, značilno pa je, da gre za izdelovanje žebeljev na veliko v prostorno ločenih delavnicah, kjer pa delajo delavci pod enotnim vodstvom. Tovarnarji so lastniki delavnic in inventarja, obrtnih pravic; ti opravljajo obrt na lasten račun in riziko. Njihova naloga je, da si poiščejo naročila in skrbje za prodajo izdelanega blaga. Ne udeležujejo pa se proizvodnega procesa, temveč le oskrbujejo kovače z železom in ogljem. Kovači morajo izvrševati naročila, plačani pa so glede na količino in vrsto izdelanega blaga, medtem ko je »hlapec« pomočnik, ki ga najame in plača mojster. Mojster je v resnici le delavec, ki dela v akordu za »tovarnarja«. Toliko Pogačnik. Kakor drugod tako se je tudi v Kropi, Kamni gorici in Železnikih polagoma izvršila koncentracija kapitala v rokah posameznih družin, fužinarjev, ki so bili lastniki rudoslednih pravic, pravic oglarjenja, lastniki topilnic »vigenjcev« in vsega orodja. Tudi med samimi fužinarji se je vršila vse večja koncentracija kapitala. Izmed cele vrste fužinarskih družin v

Železnikih, n. pr. Levičnikov, Koblarjev, Gasparinijev, Krekov, Boncljev, Klopčičev, Peternelov in drugih se je končno dvignila družina Globočnikov, ki je n. pr. od 96 deležev združila v svojih rokah 51, medtem ko so ostali naštetih fužinarji imeli le po enega do 4 deležev. Enako je bilo v Kropi med znanimi fužinarskimi družinami Zupanov, Potočnikov, Pibrovcev, Praprotnikov, Wodleyev in drugih, kjer se je zlasti okrepil položaj družine Zupanov in Wodleyev, in v Kamni gorici, kjer so med fužinarskimi družinami Poznikov, Kapusov, Gasparinijev, Žigonov, Kokaljev, Ažmanov in drugih končno uspeli Tomani, da skoncentrirajo v svojih rokah večino deležev. V dobrih časih so ti fužinarji imeli v lasti velike udobne hiše, ki še danes pričajo o dobrem materialnem položaju, v katerem so živeli. Res je, da so v zvezi s krizo fužinarstva mnogi od njih propadli; nekateri so pa svoje kapitale pravočasno naložili drugam in je iz njihovih vrst izšlo precej meščanskih politikov (Tomani, Pogačniki). Omenjeni fužinarji so bili zopet popolnoma odvisni od trgovcev z železnino v Ljubljani in drugod, zlasti v starejšem času s trgovci-finančniki Šelenburgi, Codelliji, Oblaki, Jugovici in Zoisi. Fužinarji so dobro pazili, da se nihče nepoklican ne vrine v njihove vrste. Zlasti so se branili »poštarjev«, to je podjetnikov, ki niso imeli lastnih vigenjcev, temveč so najemali tujo delovno silo, ki je delala v vigenjcih, za katere so »poštarji« plačevali lastnikom-fužinarjem zakupnino. Značilno je, da navaja Müllner en sam primer, kako se je mojstru posrečilo vriniti se med fužinarje, s tem da je s svojimi prihranki kupil en delež. Kakor drugod pri nas tako so tudi fužinarji v začetku uporabljali nasilje pri nabavljanju delovne sile. Tako je n. pr. fužinar Pogačnik leta 1781 dal prignati nazaj svojega žebjarja Karla Kasperina, ki je ušel z dela, in ga vkovati v železje. Fužinar Globočnik pa je dal zapreti žebjarja Mateja Skokolina, ker mu je bil dolžan. Poročila iz Bohinja omenjajo primere, da so fužinarji dali z vojaško asistenco pripeljati pobegle rudarje. Tako se omenja n. pr. neki Luka Stroj iz Bohinjske Bistrice, ki mu je bilo ob takšni priložnosti odmerjenih 50 udarcev. Uporabo sile so kasneje zamenjala druga sredstva, predvsem ekonomska, ki so bila pa zato tem hujša. Časi, ko je delavec zaslužil še toliko, da se je lahko dobro hranil, so minili.

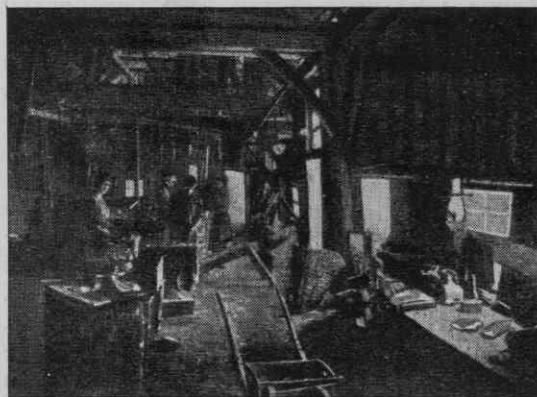
Kar se tiče delavnika, je treba ločiti delo žebjarjev v Železnikih od njihovih tova-

rišev v Kropi in Kamni gorici.⁹ V Železnikih so delali ponoči, medtem ko so v Kropi in Kamni gorici delali čez dan. V Železnikih so odhajali na delo ob 9. ali 10. uri zvečer in delali zdržema nekako do srede dopoldneva naslednjega dne. Pri tem so delali brez razlike moške in žene, fantje in dekleta ter otroci. Müllner opisuje, kako so posebni stražarji hodili ob 9. uri zvečer po Železnikih in z glasnim vpitjem: »Oj Mica, o Katra, vstan', pojd' kovat«, budili žene-kovačice ter poziv čez pol ure ponovili, medtem ko so moške v »ješah« zakurili ogenj. Isto opisuje tudi dr. Pogačnik. Ob času njegovega obiska v Železnikih so moške, žene in dekleta ter otroci začeli z delom ob 9. uri zvečer. Edini odmor so imeli med 5. in 6. uro zjutraj, ko so zajtrkovali. Med delom so žene-kovačice pripravljale jed za naslednji dan v pečeh. Pogačnik poroča, da je našel na delu otroke od desetih in starce do sedemdesetih let, da so na nakovalih delali v raznih kombinacijah mož in žena, oče, sin, mati, hči, brat, sestra, starejša sestra, mlajša sestra, pri čemer je bil »mojster« vedno eden, drugi pa »hlapec«.

V Kropi in Kamni gorici niso poznali nočnega dela. Iz virov se ne da ugotoviti, zakaj so ravno v Železnikih delali ponoči. Morda bi našli odgovor v uporabi vode, ki je služila za gonilno silo pri pogonu mehov. V Kropi in Kamni gorici pa je trajal delavnik po poročilu dr. Pogačnika 14 ur dnevno. Z delom so začeli ob treh zjutraj ali še prej, nato so imeli ob osmih zjutraj eno uro počitka. Ob devetih so nadaljevali z delom ter delali nepretrgoma do enih popoldne. Od enih do dveh so kosili ter nato nadaljevali z delom do sedmih zvečer. Po poročilih Matije Pibrovca so glede na odmore za jed imenovali delavnik »jed« ter ga delili na tri »jedi«. Prva od treh do osmih, druga od devetih do enih in tretja od dveh do sedmih. Približno iste razmere so veljale tudi v Kamni gorici. V vseh treh krajih so se dela pri kovanju žebeljev udeleževali enako moške kot žene, sodelovali so pa tudi otroci od osmega leta dalje. Otroke, mlajše od osmih let, so žene jemale s seboj v »vigenjck«, kjer so prečepeli ob svojih materah. Otroci do 14. leta so pomagali pri izdelovanju žebeljev, od 14. leta dalje pa so že samostojno izdelovali žebelje.

Če si pogledamo zaslužek delavcev pri tako dolgem delavniku, bomo takoj videli, da je šlo v vseh krajih za izcepanje absolutne presežne vrednosti v najbolj grobi obliki. Obstajala je sicer razlika v mezdnem si-

stemu med načinom nagrajevanja v Železnikih in drugih dveh žebeljarskih centrih, v bistvu pa je šlo v vseh krajih za najbolj grob način izrabljanja delovne sile. Pravilno ugotavlja Pogačnik, da je bil »mojster« v resnici navaden akordni delavec. Dobil je od gospodarja v Železnikih železo, iz katerega bi moral skupno s svojih hlapcem izdelati žebelje. Mojstrov zaslužek so bili »avančni« žebliji. Mojster je namreč dobil več železa, kakor ga je po normi bilo potrebno za izdelavo 1000 komadov. Če je pri tem izdelal več žebeljev kakor 1000, so ti žebliji bili »avančni« in zaslužek njegov. Dr. Pogačnik navaja, da je bila v času njegovega obiska norma za izdelavo 1000 žebeljev sledeča: a) pri najmanjših žeblijih za 1000 komadov glede na vrsto 14—17 kr in 3 in pol funta železa za kalo; b) pri večjih žeblijih 24—27 kr in 5 in pol funta za kalo; c) pri še večjih 35—38 kr in 6 funtov za kalo; d) pri zelo velikih 35—38 ter 6 in pol funta za kalo; e) pri največjih 35—38 kr in 7 in pol funta za kalo. Obrtni nadzornik je izračunal, da je tako mojster zaslužil 40—50 kr dnevno oz. tedensko 7—8 gld; mesečno torej 28—32 gld ter letno 336—384 gld. Če mu je pri delu pomagala žena ali pa njegovi otroci, je seveda zaslužil pri teh še družini v korist. Če pa je imel za hlapca tujo delovno silo, je zaslužil tedensko 1 gld 22 kr oziroma 3 gld 44 kr, tedensko 4 gld 88 kr oziroma 13,76 gld ter letno 58,56 gld oziroma 165,12 gld. V Kropi in Kamni gorici so bili kovači plačani od števila izdelanih žebeljev. Obrtni nadzornik je ugotovil, da sta morala kovač in njegov hlapec pošteno delati ves teden, če sta hotela izdelati cent žebeljev. Zaslužek od enega centa žebeljev je znašal 153 gld, t. j. tedensko 13,60 oziroma

Slika 3. Notranjost vigenjca »Nava«. Primer delavnice, ki jo je inšpekcija dela označila kot nevarno za življenje in zdravje delavcev

letno 153,20 gld. Da bi mogli primerjati zaslužek žebtljarjev z zaslužkom drugih kovinarskih delavcev pri nas v tem času, omenjam, da je znašal zaslužek varilca v tem času 2,80—2,90 gld dnevno, najnižji zaslužek pa 50—55 kr dnevno. Zaslužek kovačev v tovarni železa je znašal tedensko 14 gld, mesečno 56 in letno 672. Kovači v strojnih tovarnah so pa zaslužili 1,30—1,70 dnevno. Še jasnejša bo slika položaja žebtljarjev, če si ogledamo »hišni budžet« delavca, kakršnega je ugotovil obrtni nadzornik za naše kraje v tem času. Povprečni stroški kovača z družino 4 otrok, od katerih je bil prvi star eno leto in pol, drugi osem, tretji enajst in četrti štirinajst let, so znašali letno 447,04 gld (najemnina 89,04; kurjava, razsvetljava 18; obleka 60; hrana 260; zdravila 10 in druge potrebščine 10). Če primerjamo na eni strani zaslužek mojstrov in hlapcev s faktičnimi izdatki, potem vidimo, v kakšnem položaju so živeli naši žebtljarji, zlasti »hlapci«. Upoštevati je treba namreč, da so žebtljarske družine v teh krajih imele izredno visoko število otrok. Tako navaja Müllner, da so trije žebtljarji Pibrovec, Pesjak in Valant imeli 72 otrok. Če je hotel žebtljar prestradati in preživeti svojo družino, je moral nujno vpreči v delo poleg sebe še ženo in otroke. Celotni zaslužek je bil, kakor časopisi pravilno ugotavljajo, izpod »stradalne mezde« (Hungerlohn). Po Gorenjskem so se klatila krdela beračev iz Kroke, Kamne gorice in Železnikov — brezposelnih žebtljarjev, ki so hodili »na rajžo« beračit.

Müllner in Pogačnik opisujeta mizerno prehrano žebtljarjev. V Železnikih so n. pr. jedli žebtljarji dnevno samo dvakrat, kosilo in večerjo. Opoldne so jedli »podmet« oziroma podmedenec, neko vrsto koruznih žgancev, za večerjo so pa jedli žgance. Ravno tako so v Kropi in Kamni gorici jedli večinoma koruzne in ajdove žgance, mleko je pa veljalo za priboljšek. Meso so jedli le redkokdaj na velike praznike in to običajno koštruna. Hrana je bila postana, ker so jo žene kuhale med delom. Medtem ko so delodajalci živeli v prostornih velikih hišah, žebtljarji niso imeli lastnih hiš, ampak so stanovali v hišah svojih »gospodov«, in sicer po 3—4 družine v eni sobi — hiši. Družina se je imenovala »kruh«. Imela je lastno mizo, nad katero je visela skleda »čelešnik«, ter so pravili, da žive »trije kruhi v eni peči«. Po 14-urnem delu so prišli delavci izmučeni od dela v te hiše — peči, kjer niso imeli prilike, da se pošteno odpočijejo. Žene so pri tem trpele še

veliko bolj kot možje. Po nočnem delu ali 14-urnem delavniku jih je čakalo še običajno gospodinjsko delo. Da pri tem niso mogle posvečati mnogo pažnje vzgoji svojih otrok, je na dlani. Poročila o splošni šolski obveznosti, ki so dopuščala ravno na Kranjskem razne izjeme, tu niso mogla priti v poštev. Po nočnem ali pa tudi dnevnem nornem delu otroci niso bili sposobni, da bi sledili rednemu ali pa tudi nedeljskemu pouku. Poročila dr. Pogačnika omenjajo, da je našel ob nakovalih že osemletne otroke. Delavci so bili razdeljeni v tri kategorije: mojstre-kovače, ki so delali na račun fužinarja oziroma »poštarka«. V drugo kategorijo so spadali »taužendarji«, ki so delali pod vodstvom mojstrov in bili plačani od vsakega tisoča izdelanih žebtljev. Cilj vsakega otroka in mladeniča je bil, da bi postal čimprej »taužendar«. V tretjo kategorijo tako imenovanih pomočnikov ali pomagalcov so spadali otroci od 8. do 14. leta, ki za svoje delo niso ničesar prejeli, ker je njihov zaslužek šel na račun staršev. Ob takem izrabljanju delovne sile je bilo nujno, da so propadle cele generacije otrok, žena in odraslih. Müllner poroča o posebni »rasi žebtljarjev«, ki se ženijo med seboj, ter o splošni degeneraciji rudarjev in žebtljarjev. Enako poroča dr. Pogačnik.

Fužinarji so prejeli živež od svojih trgovcev-založnikov in ga nato prodajali svojim delavcem. Bil je to pravi »trucksistem«, ki je bil v veljavi vse do najnovejše dobe. Dolg se jim je odbijal ob izplačilu mezde. Nadzornik je ugotovil, da se je le redko zgodilo, da je kovač, potem ko je odplačal dolg za hrano, dobil še kaj izplačano na roko. Stanovanja, ki jih je pregledal nadzornik, so bila nezdrava, stene vlažne, tla ponekod preperela. Mnoga stanovanja so imela lesene stene, tako da niso bila zaščiteni pred vetrom in dežjem. Posledica prekomernega dela in slabe hrane je bila izredna bolehnost in umrljivost žebtljarjev in kovačev, kakor poroča nadzornik. Med njimi so nastopale stalno epidemije, v osemdesetih letih pa celo dvakrat kolera. Kovači so umirali mladi. Po poročilu obrtnega nadzornika je znašala življenjska doba kovača približno 40 do 50 let. Bolehali so navadno za poklicnimi boleznimi, ki so po poročilu inšpektorja bile: tuberkuloza, srčne bolezni, krčne žile na venah rok in nog (oedemi). Žene-kovačice, ki so imele otroke, često niso dosegle niti štirideset let starosti. Najbolj pogosta je bila umrljivost otrok. Večina jih je umrla že prvo leto življenja zaradi podhranjenosti.

Mnogi pa so umirali kasneje zaradi pre-zgodnje zaposlitve. Poročilo se konča z ugotovitvijo, da se ne smemo čuditi, če je generacija kovačev slabotna, in da je bil le redkokdo od domačih fantov na naboru potrjen k vojakom. Če pa je le kdo od kovačev ali kovačic dosegel visoko starost, potem ga je čakala enaka usoda kakor n. pr. kovačico Heleno Grohar, ki je od svojega 11. do 59. leta, t. j. 48 let delala kot kovačica, pri delu oslepela in se nato preživljala kot beračica. Poročila navajajo še več takih primerov, kot n. pr. kovača Simona Horvata, starega 70 let, ki je delal 60 let kot kovač in končno umrl kot berač. Anton Posavec je po 50 letih dela oslepel, čakal dolgo na miloščino in jo končno dobil, užival pa le 26 dni, ker je umrl in izpraznil mesto drugemu trpinu Luki Mircu. Delodajalci so dajali starim, onemoglim žebjarjem miloščino v znesku 6 krajcarjev, ki jo je pa dobilo le določeno število žebjarjev in so morali drugi čakati nanjo, dokler ni kdo izmed njih umrl. Tako so čakali leta 1780 na miloščino 84-letni kovač Anton Smoler, 80-letni Andrej Luzner ter 79-letna Gašper Pogačnik in Matej Juvančič. Fužinarji so vsiljevali delavcem pijačo, jih pri tem goljufali in zapeljevali v dolgove, iz katerih se niso mogli nikoli rešiti. Poročilo pravi, da so tako delavci živeli vse življenje v suženjstvu ter da so jih fužinarji formalno kupovali in prodajali. Dokler delavec dolga ni odslužil, ni smel nikamor, če pa je drug delodajalec takega zadolženega

delavca sprejel na delo, je moral prejšnjemu delodajalcu izplačati dolg, delavec je pa ostal nadalje v odvisnem razmerju pri novem gospodarju. Pogačnik pove, da bi delavec, ki bi hotel nakupovati živež druge, v Kropi, Kamni gorici in Železnikih ne dobil dela. Seveda so delavci plačevali ta živež veliko dražje, kot bi ga sicer drugje dobili.

To obupno stanje delavcev je bilo v zvezi z alkoholizmom in posurovelostjo, nad katero so se pritoževali delodajalci in duhovščina. Ker je vladal zaostali sistem dela, so delavci, ki so jih delodajalci sami silili k popivanju, lahko popivali ob raznih cerkvenih praznikih in še sami dodali razne »plave« dneve, ekonomska beda jih je pa silila, da so morali take izostanke drago plačati naslednje dni s pretiranim delom. Pravilno ugotavlja dr. Pogačnik, da so pri tako strašnih razmerah, v katerih so živeli, pritožbe na njihov račun odveč, ker se »iz grobega lesa ne da izrezljati Minerva«. Kljub temu se je delavstvo samo sicer polagoma in brez kake politične zavesti začelo zavedati svojega položaja. O tem nam pričajo dopisi žebjarjev, ki jih objavlja »Ljudski glas« leta 1882.¹⁰ V njih se delavci še previdno izražajo, zlasti kar se tiče slovenskega delavskega gibanja, češ »da naši ubogi delavci nimajo časa in veselja pečati se s politiko in socialističnimi domišljijami«. Vendar opisujejo neznosno stanje in bedo žebjarjev v Kamni gorici, Kropi in Železnikih. Stavkovni val, ki je pod vpli-

Slika 4. Primer bogate in udobne fužinarske hiše iz Kroke (iz Zgod. časopisa VI—VII, 1952—1953 str. 632)

vom delavskega izobraževalnega društva v Ljubljani zajel ljubljansko delavstvo, se je leta 1883 razširil tudi na Kropo. 4. junija so začeli stavkati žebjarji v Kropi. Vzroki štrajka so bili izključno ekonomski. Dopis, ki je izšel v »Ljudskem glasu«,¹¹ opisuje težke delovne pogoje delavcev in delavk, ki delajo po 16 ur dnevno, zaslužijo pa letno komaj 330 goldinarjev. Stroški prehrane znašajo pa več kot 339 goldinarjev, pri čemer niso kriti izdatki ne za obleko ne za obutev, gretje in kurjavo, hišno opravo, tobak, biro in pijačo. Dopisnik pravi: »V Kropi je pravzaprav visoka šola ali tako rekoč univerza za beračenje. Beračiti mora vsak na stare dni, tega ga ne more rešiti drugega — nego zgodnja smrt. To je neznosno stanje, to je vzrok štrajka v dan 4. junija.« Slovensko meščansko časopisje pa je o štrajku molčalo. Pogajanja z delavci je vodil c. kr. komisar in so se vršila v gostilni »Pri jarmu«. Dve sto delavcev je čakalo pred gostilno, komisar je pa zaslišal le odposlanstvo 6 delavcev. Značilno za stališče delodajalcev in komisarja je bil očitek delavcem, da bi lahko izhajali, če bi več delali in ne pili žganja. Pravilno ugotavlja dopisnik, da bi fužinarji kot lastniki gostiln lahko preprečili pijančevanje, če bi to v resnici hoteli. Komisar je delavcem sporočil, da »gospodje pravijo, da ne morejo nič plače povišati in raji delavce propuste, nakar mu je teh šest mož enoglasno reklo, da jih ne propuste, ker jih bodo čez en teden zopet radi v delo vzeli, ko bodo videli, da se jim je zlati studenec posušil«. Kako je končal prvi štrajk gorenjskih žebjarjev, ki so zahtevali le, da jim »gospodje puste raz mizo pasti majhno drobtinico,« iz časopisov ni razvidno. Gotovo pa je, da je splošen zlom slovenskega delavskega gibanja po procesu proti Železnikarju in tovarišem vplival tudi na gorenjske žebjarje. Njihovo stanje se je celo poslabšalo, kljub temu pa se ne upajo več štrajkati, temveč se leta 1885 obračajo na svoje gospodarje s ponižno prošnjo.

Peticija se glasi: »Blagorodni gospodje fužinarji! Žalostno a istinito je, kar bodo gotovo tudi gospodje fužinarji pripoznali, da je stanje tu med nami tukajšnjimi žebjarji silno slabo, žalostno. Tare nas uboštvo, pomanjkanje, kateremu sledi kot naravna posledica zaostajanje v razliki telesa in duha. Slabotno telo in blede obrazi govorijo glasno, da smo oni del prebivalstva, kateremu žuga neizogibljivi pogin, ako se ne predrugačijo razmere, se nam ne izboljša stanje. Tudi v duševnem razvitju smo za-

ostali, v нравnem oziru bi bilo marsikaj želeti — pripoznamo. Ime »kovač« in to smo mi — bilo je in je še zaničljivo; pomeni toliko kakor demoraliziranega, spridenega, nič vrednega človeka: nečemo tajiti, da so nekateri s svojim nelepim obnašanjem in nepravim ravnanjem — kar pa obsojamo — kakor so tudi naši predniki pravično obsojali — zakrivali. A kje je krivda, kje so prvotni vzroki, da nas loči tako rekoč kitajski zid od drugih občanov, da smo kakor zavrženi »parias« zaničevani? Mnogi so vzroki naših slabih razmer, a poglobljena in najbolj očitna sta gotovo: ponočno delo in prevelika prostost ter. zato nerednost pri delu.

Po naravni postavi in božji zapovedi odločen je dan za delo, a noč za počitek. Po sončnem zahodu »spava vsa narava«. In bog je govoril: šest dni — ne noči — delaj. Podnevno spanje, ko bi ga bilo tudi zadosti, ni v stanu, ker ni naravno nikdar povrniti telesu onih krepčalnih moči kakor ponočno. In kakšen je podnevi počitek, ko biva v jedni sobi po več družin, kateri nimajo odločenega časa za spanje? Jeden drugemu motijo pri počitku in koliko ga je? V najboljšem slučaju 4—5 na dan. Težavno ponočno delo prenašati mora tudi slabeji ženski spol gotovo v veliko škodo družini in občini, ne v prospeh нравnosti. Zato so pa tudi v sosednji Kropi in Kamni gorici, kjer si jednako nam služijo kruh s kovanjem, uže davnej ponočno delo s podnevnim nadomestili. Zato je v pretečenem letu slavna vlada po državnem zboru ukrenila postavo, ki prepoveduje uporabljati ženske moči pri ponočnih delih.

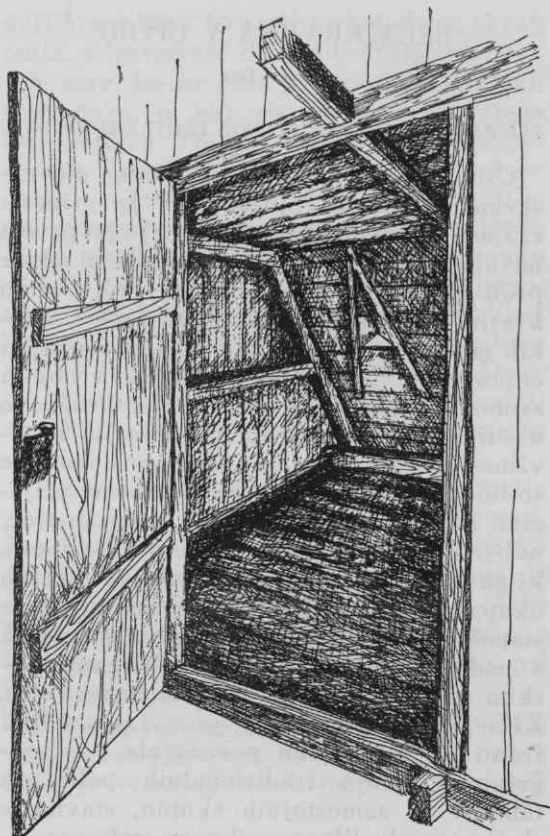
Delavec je tu popolnem sam sebi pripuščen, uživa preveliko prostost. Kadar in kolikor hoče dela. Mnogo nepotrebnih praznikov imamo vsi skupaj. Koliko si jih napravijo posamezni. Ker nikdo ne sili na to, da bi bilo delo jednakomerno vsak dan, dela marsikateri po 14 ur, zna biti še več časa skupaj, a drugo noč mora praznovati zaradi utrujenosti. Očividno je, da nam ta velika prostost ni v korist, da mnogokrat je jedini vzrok pomanjkanja. Na vas, gospodje fužinarji, jedino na vas je ležeče, da se odpravijo ti nedostatki, da se naredi velikanski korak v zboljšanje našega stanja. So sicer nekateri med nami, ki se trdovratno upirajo vsaki prenapredbi, ki hočejo pri starem ostati, ki le nepremišljeno vpijejo: plača se naj nam zboljša — pa ne pomislijo, da bi jim bilo uže pomagano, ako se odstranijo napominani vzroki. A upamo, da se na neupravičene gospodje ne bodo

ozirali ter odpravili gotovo škodljive in nepostavne razvade. Zato se podpisani zaupljivo obračajo do vas s ponižno prošnjo: 1. naj se odpravi ponočno delo sploh, 2. naj se omeji prostost ter vpelje red pri kovanju.«¹²

To prošnjo je podpisalo 15 kovačev in 20 kovačic. Razmere, kakor jih opisujeta Müllner in dr. Pogačnik, so bile, kakor vidimo, zelo podobne tistim, ki jih Engels opisuje za angleške žebjarje v štiridesetih letih XIX. stoletja. Tam so se našli napredni ljudje iz vrst delodajalcev samih, ki so se zavzeli za odpravo najhujših trdot, zvezanih s prvobitno akumulacijo. Pri nas so sicer razni zdravniki in obrtni nadzorniki objavljali podatke o strašnem položaju našega delavstva, zlasti žebjarjev, v omenjenih žebljarskih centrih. Ljubljanski list¹³ je poročal, da pomeni poročilo obrtnega nadzornika »senzacijo med strokovnjaki — robstvo bolj mučno nego ono nekdanjih zamorskih sužnjev v Severni Ameriki, o katerem je sentimentalna Beecher Stowe svoje dni rahločutnim čitateljem spisala znani roman »Stric Tomova koča.« Značilno za slovensko buržoazijo, ki je v svojih vrstah med vodilnimi slovenskimi politiki štela celo ljudi, ki so bili doma iz teh krajev in ki so torej poznali dobro krajevne razmere, da je o vsem tem molčala. »Slovenski Narod« je o poročilu obrtnega nadzornika vedel povedati le to, da je »najvažnejše nadzorišče dunajsko pod židovo roko. Le tako dosledno naprej!«¹⁴ Slovensko meščanstvo je reševalo skupno z vlado socialna vprašanja slovenskih delavcev in med njimi tudi žebjarjev v Kropi, Kamni gorici in Železnikih s številnimi policijskimi ukrepi, med katerimi je v tej dobi imela važno vlogo prisilna delavnica in odgonske občinske postaje. Delavstvo je pač bilo navezano samo nase in je slovensko delavsko gibanje čakala velika in težka naloga, da organizacijsko poveže vse slovenske delavce v enotno organizacijo in jih povede v borbo za ekonomsko in politično osvoboditev.

VIRI

1. F. Engels: Položaj delavskega razreda v Angliji. Lj. 1948, str. 226—228. — 2. Kot pod 1 str. 7—8. — 3. Mestni arhiv v Ljubljani XI-19-23 iz let 1871—1875, XV-1-4 za leta 1872—1875. — 4. Berichte der k. k. Gewerbe-Inspektoren za

Slika 5. V takih podstrešnih kamrah so stanovali delavci (iz Zgod. časopisa VI—VII, 1952—1953 str. 628)

leta 1884—1890 — Wien — k. k. Hof- und Staatsdruckerei. — 5. Denkschrift des Laibacher Stadtphsikes betreffend die sanitären Uebelstände der Landeshauptstadt Laibach und Vorschläge zur diesbezüglichen raschen und billigen Abhilfe: dr. Wilhelm Kovatsch — Laibach 1875, Kleinmayer-Bamberg. — 6. Laibacher Zeitung od 19. I. 1887, št. 14. — 7. Alfons Müllner: Geschichte des Eisens in Krain, Görz und Istrien von der Urzeit bis zum Anfange des XIX. Jahrhunderts. — Wien und Leipzig, Verlag von Halm und Goldmann 1909. — 8. Leta 1885 je bil v Avstriji sprejet zakon o uvedbi obrtne inšpekcije; slovensko ozemlje razen Koroške in Prekmurja je spadalo pod nadzorništvo Graz. Inšpektor je postal dr. Pogačnik, ki je poleg splošnega poročila napravil v dodatku dve posebni poročili. Za leto 1884 poročilo o položaju žebjarjev v Kropi in Kamni gorici in za leto 1886 enako poročilo o žebjarjih v Železnikih. — 9. O razmerah v Kropi in Kamni gorici je napisal posebno razpravo dr. Rudolf Andrejka: Kropa in Kamna gorica, Ljubljana 1924. — 10. »Ljudski glas« od 16. X. 1882 št. 13: »Železniška obrtništva na Gorenjskem«, od 16. IV. 1883 št. 8: »Za žebljarske trpine« in od 16. VIII. 1883 št. 10: »Dopis iz Krope«. — 11. »Ljudski glas« od 16. VI. 1883 št. 12: »Vzroki štrajka v dan 4. junija«. — 12. »Ljubljanski list« od 2. XII. 1885 št. 276: »Gibanje žebjarjev v Železnikih«. — 13. »Ljubljanski list« od 29. IV., 12. V., 13. V. in 17. V. 1885 št. 96, 103, 107 in 108; Laibacher Zeitung od 24. III. in 12. IV. 1887 št. 67 in 87. — 14. »Slovenski narod« od 7. IV. 1885.